
Vukašin Zorić

Politika sećanja Sreskog odbora Saveza boraca 1958-1965. u novosadskom srezu

Cilj ovog istraživanja, zasnovanog na neobjavljenoj arhivskoj građi Istorijskog arhiva Grada Novog Sada, bio je da pokaže kakva je bila uloga Sreskog odbora Saveza boraca u prenošenju sećanja o Drugom svetskom ratu i ideji Revolucije od 1958. do 1965. Utvrđivanje uloge Sreskog odbora između zvanično promovisanog sećanja na NOR koji je Glavni odbor SB pokušavao da kreira i lokalnih doživljaja istog rata bio je jedan od osnovnih ciljeva istraživanja. Pored toga, ono je bilo usredsređeno na način na koji se SB odnosio prema omladini, jubilejima, spomen-obeležjima vezanim za NOR, kao i istoriografiji vezanoj za njega. Rad se bavi i uticajem koji je na rad SB na sreskom nivou imao Četvrti kongres SUBNOR-a 1961, na kojem je najavljena promena politike prema mladima i tekovinama NOR-a. Zaključeno je da je Sreski odbor SB imao značajnu ulogu prenosioaca uputstava Glavnog odbora SB na mesni nivo i pomagača mesnih odbora u njihovim naporima da NOR ostane upamćen. Takođe je primećeno da je razvoj na sreskom i mesnom nivou bio drugačiji od onog koji je predviđao Četvrti kongres SUBNOR-a 1961, kao i da je omladina vremenom izašla iz fokusa Sreskog odbora.

Uvod

Savez(i) boraca

Period koji je radom obuhvaćen smešten je između prvih meseci 1958, kada se pripremalo obeležavanje petnaestogodišnjice Bitke na Sutjesci, i prve polovine 1965, kada se pristupilo obeležavanju dvadesetogodišnjice pobeđe u Drugom svetskom ratu i kada je sreski Savez udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata (SUBNOR) i sam prestao sa radom (IAGNS, F465, 19/3). Obeležavanje petnaestogodišnjice Bitke na Sutjesci je predstavljalo prekretnicu u načinu obeležavanja jubileja i promociji NOR-a kod mladih, jer su naredna mesna obeležavanja posmatrala tu proslavu kao model i u manjoj ili većoj meri ga podražavala, te je zato ta proslava uzeta

*Vukašin Zorić (1996),
Novi Sad, Ilije
Birčanina 5, učenik 4.
razreda Gimnazije
„Jovan Jovanović
Zmaj“*

*MENTOR: dr Milivoj
Bešlin, Pokrajinski
sekretarijat za nauku i
tehnološki razvoj, Novi
Sad*

kao početna tačka rada, dok završna tačka predstavlja poslednju veliku proslavu koju je organizovao Savez boraca na sreskom nivou, pre nego što je prestao sa radom usled ukidanja srezova.

Dve godine nakon završetka Drugog svetskog rata došlo je do osnivanja društveno-političke organizacije koja je imala cilj da okupi sve učesnike koji su u Narodnooslobodilačkoj borbi bili na pobedničkoj strani. Ova organizacija nije trebalo da okupi samo borce koji su u ratu učestvovali „sa puškom u rukama”, nego je u njen rad trebalo uključiti i ratne i političke zatvorenike, internirce, deportirce i ostale ljude koji su na neki način pomogli Narodnooslobodilački pokret na čijem se čelu nalazila Komunistička partija Jugoslavije. Tako je u Beogradu 30. septembra 1947. osnovan Savez boraca NOR-a Jugoslavije (Jović 1989: 5). Na osnivačkom kongresu postavljeni su glavni zadaci rada Saveza. Pre svega, to je bila socijalna briga, potom vođenje inicijative da se u međunarodnim krugovima NOR prihvati kao deo borbe protiv fašizma, i, konačno, čuvanje i negovanje tradicijâ NOR-a (Karge 2013: 20). Za razliku od boraca u Prvom svetskom ratu, koji su se udružili u brojna veteranska udruženja, borci iz NOR-a su udruženi u jedno, na čijem su se čelu nalazili ljudi iz državnog i partijskog vrha (Manojlović Pintar 2014: 330).

Ipak, Savez boraca NOR-a bio je podeljen po teritorijalnom principu. Svaka republika imala je republičku jedinicu SBNOR, dok je u NR Srbiji bila specifična situacija zbog postojanja autonomne pokrajine i autonomne oblasti, te su SBNOR-u Srbije bili podređeni SBNOR Vojvodine i SBNOR Kosova i Metohije. Tako je SBNOR novosadskog sreza bio podređen i republičkom i pokrajinskom SBNOR-u. Nivo niži od sreskog bio je mesni, koji je okupljao borce iz jednog mesta, a njega su činile „osnovne jedinice”, koje su mogle biti osnovane i od strane jednocifrenog broja ljudi. Odnosi među jedinicama SBNOR-a bili su koncipirani na principu „stroghe subordinacije” (Jović 1919: 9).

Prvu deceniju svog rada SBNOR je posvetio rešavanju problema vezanih za pravni, finansijski i društveni status učesnika NOR-a (Karge 2013: 30). Kako je državni aparat jačao, a problemi nastali zbog Drugog svetskog rata rešavani, sužavala su se zaduženja Saveza. Tako je ova društveno-politička organizacija bila dobrim delom potisnuta iz brige o ratnoj siročadi i ostalih socijalnih pitanja i sve je više bila upućena da se najviše posveti sećanju na NOR i održavanje njegovih tradicija (IAGNS, F465, 14/2). Kao veliki preokret u politici Saveza, što se i strukture i politike sećanja tiče, izdvaja se Četvrti kongres, održan od 29. 6. do 1. 7. 1961. u Zagrebu. Na njemu je došlo do sjedinjavanja tri najmasovnija udruženja vezana za NOR, SBNOR, Saveza ratnih vojnih invalida Jugoslavije i Udruženja rezervnih oficira i podoficira. Nova organizacija dobila je naziv Savez udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata (SUBNOR) (Jović 1989: 12). Zbog toga što je SUBNOR, što se tiče politike sećanja, nastavljač politike SBNOR-a, u daljem tekstu će se i jedna i druga organizacija nazivati imenom *Savez boraca* (SB). Svaki pomen Saveza boraca pre 29. 6. 1961. odnosi se na SBNOR, dok nakon tog datuma se taj izraz koristi za SUBNOR.

Sećanje i revolucionarna tradicija

Poimanje tradicije Saveza boraca najbolje sumira definicija revolucionarnih tradicija koju je predložio Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije (SSRNJ): „Tradicije su predanje, prenošenje na nova pokolenja ideja, verovanja, moralnih vrednosti, običaja i iskustava prošle generacije. One su sastavni deo duhovnog života ljudi i njihovog pogleda na svet. Pojmom tradicija izražava se deo prošlosti koji je ostao da živi u mislima, osećanjima, navikama i vaspitanju čoveka. Revolucionarne tradicije su misao o stvarnim težnjama i iskustvima prošlih generacija u radikalnom menjanju socijalnog položaja čoveka, društvenih klasa ili ukupnih društvenih odnosa u jednom društvu” (Jović 1989: 120). Država nastoji da tradicija i kolektivno sećanje postane ono što ona odabere za tu ulogu, a radi izgrađivanja jedinstva i spremnosti pojedinca na žrtvovanje za kolektiv (Manojlović Pintar: 52, 113). Na to se nadovezuje „Izveštaj o agitaciono-propagandnom radu” Milovana Đilasa na Petom kongresu KPJ 1948: „Vaspitanje naših ljudi u duhu bezgranične ljubavi i vjernosti svojoj domovini, na izvorima naših slavnih revolucionarnih tradicija iz prošlosti i u duhu Narodnooslobodilačke borbe, imajući uvek pred očima izgradnju socijalizma” (Koljanin 2013: 274).

Treba napomenuti da su prethodna istraživanja pokazala kako su nosioci kolektivnog sećanja godišnjice, spomenici, tekstovi, običaji, ali i historiografija (Asman 2011: 62). Ipak, ovakva historiografija ima za cilj da pokaže pojedinačni emocionalni doživljaj i naglasi etičnost, što može dati takvoj historiografiji „autohipnotičko” dejstvo (Asman 2011: 43) i pretvoriti je u uprošćene „ideološke sheme” (Petranović 1984: 31).

Izvori, literatura i tema

Arhivska građa iz Fonda Sreskog odbora Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata (Fond 465) bila je istorijski izvor na osnovu kojeg je istraživanje izvršeno. Taj fond je sređen 1979. i sadrži delovodne protokole, zapisnike, registre, računске knjige, referate, planove rada, statističke izveštaje, anketne listove, spiskove odlikovanih članova, opštu arhivu i dr. Ne bi li se rad teorijski potkrepio, konsultovana je literatura vezana za politiku sećanja, dok je za kontekstualizaciju teme korišćena relevantna historiografija vezana za socijalističku Jugoslaviju i Savez boraca. Istraživanje politike sećanja živa je tema u modernoj historiografiji, ali su retki slučajevi bavljenja njome na lokalnom nivou. Zbog toga će rezultati ovog istraživanja doneti nova saznanja u razumevanju uloge Saveza boraca u formiranju „novog jugoslovenskog čoveka”, što je pokušao da uradi prvenstveno putem očuvanja tekovina NOR-a i sećanjem na događaje i ljude koji su ga definisali.

Opređenje za bavljenje temom politike sećanja koju je sprovodio Savez boraca u okviru sreza proisteklo je zbog toga što se u Novom Sadu i okolnim mestima da videti mnoštvo materijalnih ostataka njenog sprovođenja na terenu, ali je nepoznata pozadina njihovog postavljanja.

Posebno zanimljivi istraživački zadaci bili su utvrđivanje položaja sreskog Saveza boraca između republičkih i pokrajinskih direktiva i heterogenih lokalnih načina sećanja. Pritom se želelo utvrditi kakve je oblike obeležavanja NOR-a predlagao vrh Saveza boraca, a kakve sreski i mesni odbori. Pored toga, važno je bilo utvrditi ciljnu grupu sadržaja koji se nudio u sklopu očuvanja sećanja na NOR, kao i načine na koji se pristupalo omladini. Naposljetku, radom se želi pokazati kako su na terenu primenjene promene koje su nalagale odluke Četvrtog kongresa SUBNOR-a 1961.

Rezultati istraživanja

Odnos prema omladini

Još na osnivačkom kongresu SBNOR-a 1947, general Ivan Gošnjak je u svome govoru izneo sledeće: „Savez će aktivno raditi na tome da se sačuvaju i osvježe uspomene na herojsku borbu naših naroda, na heroje NOR-a, da bi se na njima inspirisala i učila naša buduća pokolenja... Na primjeru heroja NOR-a mi treba da gajimo našu omladinu, koja će biti zadojena istinskim patriotizmom i ljubavlju za svoju domovinu i sposobna, u slučaju potrebe, da stanu u odbranu tekovina NOR-a” (Jović 1989: 119). Sreski SB posvećivao je pažnju prenošenju uspomene na nova pokolenja, ali na načine koji su se kroz vreme drastično promenili. Krajem pedesetih godina, deca palih boraca i „žrtava fašističkog terora” bila su upućena Savezu boraca ne bi li im on obezbedio finansijsku pomoć, pa čak i stambeno zbrinjavanje dok ne završe školu ili zanat. SB je iskazivao posebnu zabrinutost za tu decu zato što su politički neaktivna (izuzetno mali broj starije omladine su članovi partije) i zbog toga što postaju „skitnice i prostitutke”. Kako bi se ovaj problem rešio, članovi SB su bili podsticani da tu decu privole na razgovor kako bi im popravili moralno-političko držanje (IAGNS, F465, 13/1). Kako je vreme odmicalo, primetno je da je, usled odrastanja ratne siročadi, SB izgubio kontakt sa omladinom koja je bila pod njegovom direktnom pravnom i finansijskom zaštitom i sve je više morao da se okrene omladini na koju je mogao da utiče samo kroz sportski, kulturni i zabavni sadržaj (IAGNS, F465, 13/3).

Za potrebe proslave petnaestogodišnjice Bitke na Sutjesci, Glavni odbor SB poslao je uputstvo koje je sreski odbori trebalo da isprate. To uputstvo pravi podelu sadržaja koji su namenjeni za omladinu na tri grupe, od kojih je prva tzv. vanarmijsko vojno vaspitanje (VVV). Naime, sreski SB trebalo je da bude na čelu novoformljenog Koordinacionog odbora, koji bi okupljao sve veće društveno-političke organizacije sreza i obezbeđivao omladincima u predvojničkoj dobi da se osposobe za osnovno korišćenje oružja (IAGNS, F465, 13/4). Sreski odbornici zastupaju ideju VVV jer se prisećaju prve ratne godine kada su vojno nesposobni pošli u borbu, te veruju da se kroz VVV mogu izbeći takvi problemi. Ipak, određeni odbornici stava su da samo naoružanje i znanje omladine o njemu nije presudno, nego uverenje za šta se bori, time naglašavajući važnost VVV u izgradnji „socijalističkog patriotizma” (IAGNS, F465, 12/2).

Takođe se apeluje da se što više sredstava uloži u VVV da prostorije za to ne bi bile samo „muzej ratnih trofeja” (IAGNS, F465, 13/10). O zainteresovanosti omladine da se uključi u predvojničku obuku govori podatak iz 1961, kada je 100% seoske omladine učestvovalo u kampovima predvojničke obuke (IAGNS, F465, 14/3).

Drugi, vanškolski vidovi obeležavanja bili su združene vežbe, partizanski marševi, sportska takmičenja, kulturno-umetničke priredbe, akademije, izleti na istorijska mesta, književne večeri, otkrivanje spomenika i spomen-ploča, kao i tematske izložbe u muzejima. Svi ovi različiti vidovi obeležavanja, iako neki nisu mogli biti povezani direktno sa Bitkom na Sutjesci, morali su biti praćeni pričama o neprijateljskoj Petoj ofanzivi i herojstvu partizana. Tako su se u program sportskih takmičenja ili kulturno-umetničkih priredbi umetali termini u kojima bi se govorilo o NOR-u (IAGNS, F465, 13/4). U školama pak specifično je što se većina aktivnosti vezanih za Bitku na Sutjesci nije održavala nakon redovnih časova, nego je taj sadržaj u časove inkorporiran. Učesnici bitke koji su živeli u srezu pričali su svoja iskustva, a deca su pisala sastave na temu Sutjeske, od kojih su najbolji bili slani na ocenjivanje Glavnom odboru SB, koji ih je nagrađivao ukoliko su najbolji i na republičkom nivou (IAGNS, F465 13/4). Ipak, već u narednim godinama Sreski odbor kritikuje nespremnost nekih boraca da razgovara sa omladincima (IAGNS, F465, 14/3), a čak 1200 od pristiglih 7000 radova bivaju nagrađeni (IAGNS, F465, 14/4).

Specifičan položaj sreskog SB bio je i u tome što je on bio medij između centrale SB u Beogradu i lokalnih sredstava javnog informisanja i bio je zadužen da ugovara sa bioskopima projekciju filmova vezanih za NOR, sa novinama pisanje članaka, a sa radijom emitovanje prigodnog programa o istom. Kako je postojala svest o popularnosti bioskopa među mladima, Glavni odbor je uputio i listu dokumentarnih i umetničkih filmova koje treba puštati kao deo obeležavanja godišnjice bitke, a obezbedio je zainteresovanim srezovima i dokumentarno-propagandnu izložbu sa fotografijama i dokumentima koja su se mogla naručiti (IAGNS, F465, 13/13). Sledeće godine, 1959, Glavni odbor je na Dan JNA, 22.12, nagradio društvene i sportske organizacije koje su „u svome radu postigle najbolje rezultate na čuvanju tekovina i razvijanju tradicija NOB” (IAGNS, F465, 13/25). Najbitnije stavke pri ocenjivanju učinkovitosti organizacije bile su omasovljavanje, povezivanje sa drugim organizacijama i okupljanje omladine (IAGNS, F465, 13/25). Nagrada za najuspešnije organizacije iz svakog sreza bile su Titova dela, knjige o Bici na Sutjesci i vazdušne puške (zbog velike zastupljenosti streljačkih društava na takmičenju) (IAGNS, F465, 13/41).

Osim uputstava koje je slao Glavni odbor SB za jubileje od republičkog ili saveznog značaja, Sreski odbor je u samostalnoj organizaciji obeležavao događaje iz lokalne istorije Drugog svetskog rata. Tako su organizovani forsiranje reka, kao i napad i odbrana položaja na Iriškom vencu. Na taj način učesnici, dobrim delom omladina, bili su podsećani na partizanske akcije na Fruškoj gori, a istovremeno su se pripremali za eventualnu odbranu zemlje u ratu i izgradnju iste u miru: „U organizaciji ovih

akcija išlo se linijom da se mobilišu što je više moguće društveni faktori u cilju obuhvatanja šireg programa i date organizacije što više poprime elemente razvijanja borbenih tradicija Narodnooslobodilačkog rata naših naroda i svojim širim i svestranim delovanjem unose nove elemente političkog i društvenog shvatanja uloge i značaja Narodnooslobodilačke borbe, na tim tradicijama razvijaju nove poglede na našu socijalističku stvarnost, dalje podižu i razvijaju jugoslovenski patriotizam naših naroda, a posebno Narodne omladine” (IAGNS F465, 13/11).

Pored lokalnih marševa, primeri organizacije sličnih manifestacija širom Jugoslavije predstavljaju Izviđačko društvo „Putevima socijalizma i revolucije”, koje je organizovalo marševe kulturnim krajevima NOR-a, poput Igmana, Tjentišta, Zelengore i dr, kao i Studentski odbor Pravnog fakulteta Novi Sad, koji je u saradnji sa ostalim studentskim organizacijama pravnih fakulteta Jugoslavije organizovao marševe u svim republikama. Obe inicijative bile su pomognute od strane Saveza boraca. Vredno je napomene da nije samo Savez boraca video u sportskim i kulturnim manifestacijama interes za promociju svojih ideja, nego su i određena sportska udruženja sebe popularizovala dobrovoljno se pridružujući proslavama velikih jubileja. Tako je 1961. Plivački savez Srbije širom republike organizovao smotre povodom 20-godišnjice revolucije, a centralna priredba bila je održana u Užicu (IAGNS, F465, 14/17).

Pored toga, u izveštaju Pokrajinskom odboru SB, Sreski odbor naglašava da se trudi da u omladini razvije „političke poglede i shvatanja u borbi protiv religioznih i konzervativnih zastranjivanja u našem društvenom zbivanju” putem predavanja iz oblasti radničkog samoupravljanja, nauke, kulture, tehnike i seoske politike i evociranjem uspomena i priča oficira i boraca (IAGNS F465, 13/11). Preko Koordinacionog tela se utiče na Narodnu omladinu da sama organizuje predavanja na popularne, savremene teme kako bi razvijala „nove stvaralačke socijalističke inspiracije u borbi za novi socijalistički preobražaj zemlje i za ljubav svoje otadžbine” (IAGNS, F465, 13/11). Jasan cilj je bila aktivacija mladih na najrazličitije načine, da bi kroz njima prijemčiv sadržaj prihvatili ideje novog režima. O strahu od nedelanja i povratku ideološkog suparnika svedoče reči delegatkinje iz 1959: „... a ne kad dođe crkvena slava u Kovilju da pored onih baba i staraca omladina bude na tim slavama. Neko mora biti aktivan. Ako nećemo mi onda će biti drugi, a taj drugi vuče točak istorije nazad, a mi to ne smemo dozvoliti.” (IAGNS, F465, 12/3)

U periodu nakon Četvrtog kongresa SUBNOR-a 1961. stvari na sreskom nivou imaju drugačiju dinamiku razvitka od one koju je vrh Saveza predvideo. Dok je savezni i republički SB gledao na odluke kongresa kao prekretnicu u odnosu prema primaocu poruke o NOR-u, i budući da je nakon kongresa fokus prebačen na mlađu, posleratnu generaciju, sreski SB je, uprkos osnivanju Komisije za tekovine NOB-e, sve manje uspevao da stupi u kontakt sa omladinom i sve je više postajao pasivan. Paralelno sa smenom generacija, Glavni odbor SB 1962. navodi ekonomski i društveno-politički razvitak kao uzrok promene metoda rada. Zbog jačanja komune, koja je na sebe u potpunosti preuzela pitanja sporta, školstva, zdravstva i

socijalnih pitanja, SB je bio upućen da se usredsredi na uređivanje grobova, obeležavanje istorijskih mesta i skupljanje građe o NOR-u, kao i propagiranje „življenja” revolucije, jer ona „nije samo za knjige, uspomene i sećanja, jer je ona stvaralaštvo koje i dalje treba da se razvija” (IAGNS, F465, 15/1). Zbog pomenutog razvitka, nužno je bilo pronaći nove metode dopiranja do omladine, koji su sve manje bili u vezi sa NOR-om. Tako se i jedan sreski odbornik žali: „Ne sme da nam bude svejedno da u nekim emisijama koje su namenjene za srednje škole na slovo „S” nema reč Sutjeska” (IAGNS, F465, 12/5). No, u godinama posle Četvrtog kongresa, komunikacija sa omladinom opstaje na nivou učešća predstavnika Narodne omladine u „Koordinacionom telu” zaduženom za usklađivanje kulturnog i političkog rada u organizacijama i preduzećima, na čijem se čelu sredinom pedesetih SB više ne nalazi, zamenjen od strane Socijalističkog saveza radnog naroda. Evociranje uspomena na NOR iščezava iz sportskih takmičenja, a sam SUBNOR svoje interesovanje prenosi na podizanje spomenika i spomen-ploča, te pisanje hronika (IAGNS, F465, 17/8).

Proslava jubileja

Da bi jubilej dao vanvremenski značaj onome što slavi, po Miteraeru, mora da predstavlja svečano evociranje uspomene na istorijski događaj u određenom vremenskom intervalu (Miteraer 2003: 25). Nakon Francuske revolucije, duhovne jubileje i hrišćanske svece smenili su po prvi put svetovni jubileji i martiri revolucije (Miteraer 2003: 104). Da bi se pravilno razumela uloga jubileja u sećanju na NOR, iznova je nužno razlikovati ono što potiče „od dole”, to jest od lokalnih boraca i mesnih odbora, i „od gore”, iz centrale. Svake godine Sreski odbor je bio zadužen za organizaciju najvećih državnih praznika – Dana borca 4. jula, Dana ustanka u Srbiji 7. jula, Dana Republike 29. novembra i Dana JNA 22. decembra, koji bi najčešće bili jednolično proslavljeni svake godine (IAGNS, F465, 13/6).

Centralnu proslavu proboja na Sutjesci 4-6. jula 1958. u Tjentištu posetilo je 70 hiljada ljudi. Uočljivo je da sam datum proslave nije izabran po godišnjici proboja, nego je usaglašen sa Danom borca (Karge 2013: 148-149). Sam program predstavljaće formulu po kojoj će se voditi mesni odbori pri organizaciji sopstvenih proslava. Nakon polaganja venaca za poginule, pristupilo se smotri preživelih boraca, nakon čega je sledio zbor i kulturno-umetnički program, koji su pratila sportska nadmetanja. Jubilej se i na mesnom nivou koristio kao politički instrument. Još 1954. na godišnjoj skupštini jedan od delegata ukazao je da posebnu pažnju treba posvetiti sprečavanju prodiranja religije među omladinom. On je dalje predložio, u čemu nije prvi, da socijalističke slave zamene one seosko-crkvene, i da se one obeležavaju na dan oslobođenja mesta od okupatora umesto na spomen-dan sveca, kao što je bila praksa (IAGNS, F465, 12/1). Dan oslobođenja mesta, pogotovo pri proslavljanju 20-godišnjice oslobođenja, jeste privremeno zamenio seosku slavu, ali je preuzeo njene karakteristike, poput održavanja narodnog zbora i veselja, kao i vašara (IAGNS, F465, 18/1-2).

Drugi vid političke borbe protiv klerikalizma i potpirivanja nacionalizma bilo je i samo obeležavanje 40-godišnjice proboja Solunskog fronta 1958, kada je iz Glavnog odbora pristigla direktiva koja je nalagala da se urede grobovi i obeležja iz Prvog svetskog rata, te da se veterani iz istog okupe i da se oda pošta borbi i žrtvi srpskog vojnika. Pored učesnika u Prvom svetskom ratu, na obeležavanju su prisustvovali i učesnici NOR-a, što je za cilj imalo zbližavanje bivših boraca. Ipak, sama direktiva navodi i sledeće: „Nastojati da ne dođe do toga da se bivši solunci i popovi sporazumevaju i da zajednički daju pomen u crkvama.” (IAGNS, F465, 13/16)

Još jednom tipu jubileja bila je poklanjana posebna pažnja, naročito u krugu Sekcije bivših političkih zatvorenika, interniraca i deportiraca i Sekcije bivših ratnih zatvorenika, a to je bilo obeležavanje dana oslobođenja logora u kojima su bili zatočeni tokom rata. Najveća pažnja bila je poklonjena dvadesetogodišnjici oslobođenja logora u Nemačkoj i Norveškoj, kada je Sreski odbor SB imao zadatak da okupi bivše zatvorenike i da ih uputi na Glavni odbor SB, koji je bio zadužen za organizaciju posete na nivou republike. Pored logora, zatvorenici bi posetili turističke atrakcije zemalja u koje su išli (put u bavorske logore pratila je poseta Minhenu, dok je put u norveške propratila poseta Kopenhagenu i Oslu) (IAGNS F465, 19/1; 19/4).

Revolucija i istoriografija

Iako bi istoriografija trebalo da služi demitologizovanju određenih delova prošlosti i iskorenjivanju lažne slike o istoj, čest je slučaj da ona čini upravo suprotno (Petranović 1984: 151). Posle Drugog svetskog rata u Jugoslaviji je nastala masovna produkcija radova na temu revolucije, od kojih većina nisu zadovoljavale osnovne kriterijume istorijske nauke (Petranović 1984: 138-139). Ipak, na nivou sreza Novi Sad uočen je problem druge vrste. Sa pisanjem hronika počelo se tek početkom 1957. godine (IAGNS, F465, 13/22). Sreski odbor se trudio da za ambiciozni i skupi poduhvat pisanja hronika pronađe finansijera u sreskoj upravi, koja će tu odgovornost preuzeti 1959. godine (IAGNS, F465, 13/11). Uprkos ovoj pomoći, novca nije bilo dovoljno, a ni istoričari nisu prihvatili angažman, žaleći se na obimnost građe (IAGNS, F465, 13/12).

O važnosti ovog projekta za partiju svedoči zahtev člana Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije da se promeni vremenski opseg kojim bi se hronike bavile. Uprkos tome što je planirano da počnu sa 1. septembrom 1939. (IAGNS, F465, 13/12), datumom izbivanja Drugog svetskog rata u Evropi, iz CKSKS je zatraženo da se hronike vezane za Novi Sad počnu obrađivanjem kraja devetnaestog veka, sa ciljem da ukažu na kontinuitet sa tadašnjim radničkim pokretom (IAGNS, F465, 13/23).

Uprkos partijskom interesovanju za pisanje hronika, ono je teklo izrazito sporo, sa rokovima koji su se konstantno produžavali. Sreski odbor na njih nije obraćao pažnju dok se nije približila dvadesetogodišnjica oslobođenja mesta u srezu, što je bio krajnji rok završetka pisanja hronika. Uređivanje hronike u Novom Sadu vremenom je spalo na samo jednog

profesora istorije, radnika Muzeja revolucije, Vasu Kolaka, koji se u decembru 1963. žalio na nehumane uslove rada, gde je primoran da pored svog posla piše i hroniku, za koju su mu izvori nepouzdana zbog njihove subjektivnosti (IAGNS, F465, 12/8). Do 1963. završene su samo 3 hronike, za Stepanovićevo, Turiju i Bečej, koje je, sa izuzetkom Stepanovićevo, i sam sreski SB kritikovao zbog nedostatka istorijske vrednosti (IAGNS, F465, 17/3). Ne imajući uvid u stanje na terenu, centrala SB je pokrenula inicijativu da se pored mesnih hronika napišu i hronike partizanskih odreda, u mestima gde su osnovane (IAGNS, F465, 12/9). Početkom 1964. Sreski odbor je odlučio da iz pisanja hronika odstrani nekvalifikovane ljude i da motiviše istoričare boljim platama, ali ova promena nije donela željene rezultate (IAGNS, F465, 17/6). Sam Novi Sad ostao je bez objavljene hronike, koja je ostala u rukopisu, dok se kao alternativa hronikama na dvadesetogodišnjicu oslobođenja prihvatila napisana hronologija važnih događaja koji su obeležili rat (IAGNS, F465, 19/2).

Rad na podizanju spomenika i spomen-ploča

Kako je poznato da se sa podizanjem spomenika vezanih za NOR počelo i pre završetka Drugog svetskog rata, primetno je koliko je obeležavanje značajnih mesta NOR-a bilo važno novoj vlasti (Manojlović Pintar 2014: 143). Organizacija zadužena za podizanje i održavanje spomenika, spomen-ploča, partizanskih grobalja i dr. materijalnih podsetnika na NOR bio je upravo Savez boraca (Karge 2013: 20). Decenija u kojoj je širom Jugoslavije otkriveno najviše spomenika i spomen-ploča su pedesete (Karge 2013: 46), ali su mnogi od tih spomenika male umetničke vrednosti i stihijski podignuti (Martinov 2014: 123).

Od osnivanja Sreskog odbora SB do 1959. podignuto je 52 spomenika i 108 spomen-ploča. Taj broj će se u srezu do kraja 1961. popeti na 62 spomenika i 125 spomen-ploče, zbog proslave četrdesetogodišnjice partije i priključenja Vrbaskog sreza novosadskom (IAGNS, F465, 14/3). Oko 90% tih obeležja podignuto je na inicijativu članova boračkih organizacija (IAGNS, F465, 14/3). Primećeno je da je Sreski odbor SB imao višestruku ulogu u vezi sa obeležjima (spomenicima i spomen-pločama). Jedna od njih bila je samostalno podizanje spomenika na mestima koja imaju sreski ili republički značaj. Tako je 23.8.1961, povodom dvadesetogodišnjice formiranja Šajkaškog partizanskog odreda, otkriven spomenik na Tisi kod Žablja (IAGNS, F465, 13/48). Članovi SB bili su članovi komisije kojom je predsedavao predsednik Narodnooslobodilačkog saveta Novi Sad Danilo Kekić i koja je odabrala rešenje vajara Jovana Soldatovića (IAGNS, F465, 13/37).

Druga uloga bila je finansijska i logistička pomoć mesnim odborima pri obeležavanju mesta od lokalnog značaja, kao što su poprišta zločina okupatora ili zajedničkog spomenika u centru mesta. Tako je Sreski odbor pomogao dogradnju spomenika neznanoj petorici mladića koje su okupatori obesili 1943. Pored pomoći oko samog spomenika, od Sreskog odbora se očekivalo i unajmljivanje kulturno-umetničkog društva, koje bi

nastupalo na otkrivanju spomenika, kao i obezbeđivanje vojnog orkestra, koji bi intonirao posmrtni marš, i vojnika, koji bi ispalili počasnu paljbu (IAGNS, F465, 13/15). Sreski odbor je imao i edukatorsku ulogu u odnosu na one mesne. Naime, kada je stihijsko obeležavanje uzelo maha, Sreski odbor je 1961. zabranio mesnim da podižu spomenike pre evaluacije koju bi sproveli likovni umetnici (IAGNS, F465, 14/12). Savetovano je da se napišu pisani vodiči za spomenike i da se angažuju čuvari istih (IAGNS, F465, 17/7). Pored toga, predsedništvo SOSB je predložilo da se ne gradi u svakom selu spomenik, nego spomen-škola ili čitaonica, koja bi obavljala istu funkciju u očuvanju sećanja na NOR (IAGNS, F465, 15/7).

Pored spomenika i spomen-ploča, Savez boraca je dugo bio nadležan za održavanje grobova boraca, jugoslovenskih i stranih. Glavni odbor SB apelovao je na Sreski odbor da, bez obzira na političke trzavice sa Istočnim blokom, grobovi saveznika budu uredno održavani (IAGNS, F465, 12/3). Cilj Komisije za razvijanje tradicije NOR-a od 1963. bilo je grupisanje rasutih grobova na grupna partizanska groblja, koja bi imala ulogu u obrazovanju mladih. Na tim grobljima su planirali da održe patronažu učenika na groblju, kao i nastavu na bitnije datume vezane za NOR (IAGNS, F465, 18/1). Zbog nedostatka sredstava i ljudstva, program Komisije za razvijanje tradicije NOR-a iz 1964. je pozvao na zajednički rad lokalnih muzeja, opština i saveza boraca na njihovom održavanju, što je u saglasju sa odlukama Pete skupštine SUBNORS (Jović 1989: 121), koji je održan iste godine, dok će kasnije briga za partizanska groblja spasti isključivo na opštinu (IAGNS, F465, 12/10).

Diskusija

Iako je sam Savez boraca navodio da je funkcija tradicije jačanje bratstva i jedinstva, ravnopravnosti naroda i narodnosti, kao i razvoj samoupravnih socijalističkih odnosa (Jović 1989: 121), gorenavedeni podaci potkrepljuju tezu da je sećanje na rat mahom služilo da se formira svest o značaju NOR-a da bi ono učestvovalo u stabilizaciji društva i ojačavanju legitimiteta nove vlasti (Martinov 2013: 54). Insistiranjem na jugoslovenskom patriotizmu i stvaranjem ideala ratnog heroja trebalo je inspirisati novog, radnog heroja da gradi socijalizam u svojoj zemlji. Uloga Sreskog odbora Saveza boraca je bila da sliku NOR-a koju uokvire partijski i borački vrh prenese ne samo lokalnim borcima, nego i što većem broju neboraca (naročito omladini). Na ovaj način su potiskivana lokalna sećanja, poput onog na Novosadsku raciju ili slične zločine na teritoriji sreza, delom zbog želje za mirnim suživotom sa mađarskim i hrvatskim narodom, delom zbog toga što je akcenat trebalo da bude na revolucionarnosti i slavi borbe partizana, a ne na „žrtvama fašističkog terora”. Stoga je primetno da Glavni odbor, u saradnji sa SOSB, organizuje proslave pobeda partizana (poput Sutjeske) i podržava proslave datuma oslobođenja mesta, dok u isto vreme žitelji mesta podižu samostalnom inicijativom spomen-obeležja žrtvama okupatora iz njihovog mesta.

Četvrti kongres SUBNOR-a 1961. mnogi uzimaju kao prekretnicu u delovanju Saveza, naročito u pogledu odnosa sa omladinom (Karge 2013: 53; Jović 1989: 120). Od tada je Savez boraca pošao putem osavremenjivanja metoda kojima se tekovina NOR-a prenose i putem „nauke”, koji je podrazumevao pisanje hronika. Sreski odbor nije pronašao nove i interesantne sadržaje kojim bi zainteresovao mlade, dok hronike većine mesta nisu napisane zbog nezainteresovanosti i neplaćenosti stručnjaka. Objavljenje hronike nisu bile kvalitetne i, poput onih koje su objavljivane širom Jugoslavije, svojim su pristrasnim i ideologizovanim pristupom istoriografiji donele više štete nego koristi (Petranović 1984: 138). Te hronike, pored svog pristrasnog odnosa prema NOR-u i revoluciji, iz ideoloških motiva su veštački tražile kontinuitet sa predstavnicima devetnaestovekovne socijal-demokratije (Petranović 1984: 128).

Veliki broj podignutih spomenika, a naročito spomen-ploča, pokazuje volju, mahom mesnih odbora, da se ovekoveče žrtve. Spomen-obeležja koja su podizali mesni odbori mahom su ocenjena kao umetnički bezvredna dela od strane Sreskog odbora. Uprkos tome, ona su ipak izraz žalosti lokalnog stanovništva, kome je bilo lakše da se poistovete sa palim susedima nego velikim bitkama i događajima. Treba naglasiti posebnost područja, jer novosadski srez, uprkos tome što je na njegovoj teritoriji delovalo tri partizanska odreda, nije bio uključen u bitke od saveznog ili republičkog značaja, te se i time može objasniti mali broj spomenika za koje bi Glavni odbor SB bio zainteresovan.

Naposletku, primećena je mnogo veća količina direktiva koje su dolazile iz Glavnog odbora SB u Beogradu, nego od Pokrajinskog odbora SB u Novom Sadu. Ovo se može objasniti činjenicom da je GOSB slao svim srezovima u SR Srbiji uputstva istog sadržaja, očekujući da će se primeniti širom republike. Ne treba smetnuti s uma da je u vreme koje je obuhvaćeno radom na čelu Saveza boraca Aleksandar Ranković, koji je insistirao na snazi centrale Saveza, da bi se što uniformnije prenele tekovine revolucije širom republike (Karge 2013: 53; Jović 1989: 9).

Zaključak

Zaključeno je da je Sreski odbor imao značajnu ulogu u organizovanju i pomaganju lokalnih jedinica SB. Dajući im uputstva za obeležavanje značajnih datuma i za organizaciju sadržaja za omladinu, on je sprovodio politiku koja je osmišljena u samom vrhu SB. SOSB se trudio da usaglasi zvanično viđenje NOR-a sa onim pojedinačnim, lokalnim. Uprkos ovim naporima, sećanje i praktikovanje istog ostali su u mestima novosadskog sreza drugačija od sećanja koje je Glavni odbor SB želeo da kreira.

Sreski odbor SB je organizovao posete velikim proslavama partizanskih pobeda, kao i posete nacističkim logorima. On je bio na čelu Koordinacionog tela koje je mladima obezbeđivao vanarmijsko vojno vaspitanje i bio je inicijator većih omladinskih akcija, poput radnih akcija i simulacije partizanskih marševa. Takođe je i bio glavni pokrovitelj podizanja spomenika od sreskog značaja i pisanja mesnih hronika. S druge strane,

većina spomen-ploča i lokalnih spomenika nastalo je samostalnim i često nekontrolisanim radom mesnih odbora SB. Na mesnim odborima bila je i organizacija lokalnih jubileja i ostvarenje programa za omladinu, ali po uputstvima Glavnog odbora koje im je prosledio SOSB.

Uprkos tome što je na Četvrtom kongresu SUBNOR-a 1961. najavljena posebna briga za mlade, ona se na sreskom nivou ne da primetiti. Na osnovu građe zaključuje se upravo suprotno – nakon 1961. najveća pažnja SOSB je posvećena hronikama i održavanju spomen-obeležja, dok mladi izlaze iz fokusa. Ciljna grupa, koja je krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina bila gotovo isključivo omladina, menja se i ciljani primalac sadržaja koje Savez boraca nudi u vezi sa NOR-om postaje čitav narod, koji treba podsećati na revolucionarnu prošlost kako bi produžili socijalističku revoluciju i u vremenu samoupravljanja.

Literatura

- Asman A. 2011. *Duga senka prošlosti*. Beograd: Biblioteka XX vek
- Bilandžić D. 1999. *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb: Golden marketing
- Bogetić D. 2012. *Jugolovensko-američki odnosi 1961-1971*. Beograd: Institut za savremenu istoriju
- Čalić M. Ž. 2013. *Istorija Jugoslavije u 20. veku*. Beograd: Clio
- Jović S. 1989. *40 godina SUBNOR-a Srbije*. Beograd: Četvrti Jul
- Karge H. 2013. *Sećanje u kamenu – okamenjeno sećanje?* Beograd: Biblioteka XX vek
- Koljanin D. 2013. *Izgrađivanje identiteta*. Novi Sad: Filozofski fakultet Novi Sad
- Manojlović Pintar O. 2014. *Arheologija sećanja: spomenici i identiteti u Srbiji 1918-1989*. Beograd: Udruženje za društvenu istoriju
- Martinov V. 2013. Nemi jubilej: 40 godina od otvaranja stalne postavke Muzeja socijalističke revolucije Vojvodine. U *Rad Muzeja Vojvodine 55* (ur. Lj. Cerović). Novi Sad: Muzej Vojvodine, str. 53-72.
- Martinov V. 2014. Spomenici crvenoarmejcima u Vojvodini. U *Batinska bitka* (ur. S. Šušnjar). Novi Sad: Udruženje antifasišta Novi Sad, str. 119-128.
- Miteraer M. 2003. *Milenijumi i druge jubilarne godine: zašto proslavljamo istoriju?* Beograd: Udruženje za društvenu istoriju
- Petranović B. 1982. *Istorija Jugoslavije 1918-1978*. Beograd: Nolit
- Petranović B. 1984. *Istoriografija i revolucija*. Beograd: Prosveta
- Istorijski arhiv grada Novog Sada (IAGNS), Fond 465

Vukašin Zorić

Politics of Memory Practiced by the Novi Sad County Committee of the Association of Veterans from 1958 to 1965

The main topic of this paper are the methods used by the Novi Sad County Committee of the Association of Veterans to affect people's views and memories regarding The Second World War and the socialist revolution in Yugoslavia, between the 15th anniversary of Battle of Sutjeska and the abolition of the counties. It is also aiming to show which types of memory practice were proscribed from the political and veteran elite, and which were initiated by the local veteran committees, and what was County Committee's role between the two. The research is based on the archival material from the Historical Archives of the City of Novi Sad. The Committee was trying to incorporate partisan symbolics into the everyday life of the youth by getting involved in their prearmy, educational and athletic activities. It also built memorials and controled the hyperproduction of local memorials. The Committee was to organise the research and writings of the local chronicles that would show the history of revolution in towns and major villages of the County, but the effort was almost fruitless. The County Committee ceased to exist in 1965 when the counties were abolished.

